

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ЗЛОЧИНІВ СЕРЕД ДІТЕЙ ЯК СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 159.922

ПАЛІЙЧУК Галина Миколаївна

магістр права, провідний спеціаліст Департаменту реалізації національного превентивного механізму Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, м. Київ

У статті розглядаються проблеми правового забезпечення соціальної роботи у галузі профілактики злочинів, що скоюють діти. Приділяється увага необхідності конкретизації на законодавчому рівні заходів щодо діяльності відповідних фахівців у галузі такої превенції, встановлення контролю за їх виконанням і відповідальності за невиконання.

Ключові слова: *профілактика злочинів, превентивні заходи, соціально-правовий захист, правоосвітні програми, дитяча злочинність, правова культура.*

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОЙ ПРЕВЕНЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ СРЕДИ ДЕТЕЙ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

В статье рассматриваются проблемы правового обеспечения социальной работы в области профилактики преступлений, совершающихся детьми. Уделяется внимание необходимости конкретизации на законодательном уровне мер по деятельности соответствующих специалистов в области такой превенции, установления контроля за их выполнением и ответственности за невыполнение.

Ключевые слова: *профилактика преступлений, превентивные меры, социально-правовая защита, правообразовательные программы, детская преступность, правовая культура.*

Правова свідомість та культура є однією з основних складових громадянського суспільства. Однак, в Україні не ведеться належна правоосвітницька діяльність серед дітей молодшого та середнього шкільного віку, а правознавство починають вивчати з 9 класу, іншими словами, не налагоджено ефективної роботи щодо профілактики (превенції) злочинів серед дітей. Така ситуація провокує негативну динаміку стану злочинності в країні.

Низкою міжнародних та національних нормативно-правових актів передбачена необхідність і пріоритетне значення профілактики злочинів серед неповнолітніх з метою зменшення криміногенної ситуації в Україні. Серед таких можна виокремити: Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Рядські принципи, § 1) від 14.12.1990, Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила, пункт 10.4) від 14.12.1990, Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від

24.01.1995 №20/95-ВР, Закон України «Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року» від 05.03.2009 № 1065-VI, Указ Президента України «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» від 24.05.2011 № 597/2011, розпорядження Кабінету Міністрів України «План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» від 12.10.2011 №1039-р.

Зокрема, саме поняття “профілактика правопорушень серед дітей” міститься у статті 3 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 №20/95-ВР, під яким розуміється “діяльність органів і служб у справах дітей, спеціальних установ для дітей, спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню дітьми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в її окремому регіоні, в сім’ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання” [1].

На жаль, дане нормативне визначення не відображає всю суть превенції злочинів, обмежуючи її лише одним суб’єктом профілактики. При цьому, в статті 4 зазначеного Закону закріплено, що одним із основних завдань центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім’ї та дітей, служб у справах дітей є, зокрема, “проведення роботи з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них, із соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей...” [1].

Проте, не дивлячись на те, що у вказаних на початку статті нормативних актах наголошується на важливості та обов’язку для держави здійснювати превенцію злочинів, досі не розроблено дієвих механізмів впровадження та реалізації відповідних програм, які б передбачали залучення до превентивних заходів не лише представників служби у справах дітей та правоохоронних органів, але й інших учасників, зокрема, психологів та соціальних педагогів (працівників).

Кризовий стан суспільства спричиняє розширення кола категорій дітей, котрі стають клієнтами системи перевиховання. Якщо до останнього часу йшлося здебільшого про дітей, які перебувають у конфлікті із законом, то нині вже слід говорити про дітей у контакті із законом (це діти, які не скоїли злочину, однак перебувають у ситуації підвищеного ризику й за певних умов можуть скоїти правопорушення). Діти-правопорушники мають індивідуальні особливос-

ті, які повинні враховуватися при обранні стратегії індивідуально-виховної та психологічної роботи з такими дітьми [2, ст. 5].

У даній статті спробуємо висвітлити роль соціального педагога (працівника) та психолога у превенції злочинів, наявне законодавче підґрунтя для такої діяльності, та обґрунтувати необхідність закріплення на законодавчому рівні їхніх обов'язків та функцій в цьому напрямку; а також надати рекомендації щодо механізму впровадження та законодавчої регламентації методики, що має застосовуватися даними категоріями осіб при їх участі у здійсненні профілактики злочинів серед дітей. Крім того, торкнемося інших актуальних аспектів здійснення профілактики злочинів серед дітей.

Відповідно до офіційної інформації Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за 2011 рік неповнолітніми (або за їх участю) вчинено 17,8 тис. злочинів, що на 2,9 % більше, ніж у 2010 році; 8,7 тис. від цієї кількості – тяжкі та особливо тяжкі. Питома вага тяжких та особливо тяжких злочинів за розслідуваними справами становила 8 %. Неповнолітні вчинили 59 умисних убивств, заподіяли 106 умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинили 53 зґвалтування, майже 1,5 тис. грабежів, 284 розбійних напади. Крім того, зареєстровано 498 фактів незаконного заволодіння автомобілем неповнолітніми особами, вчинено 12 тис. крадіжок чужого майна (питома вага таких злочинів від кількості розкритих становила 9,8 %), у тому числі із квартир – 920 або 6,9 % [3].

Наведена статистика ще раз доводить, що профілактикою злочинів потрібно займатися у всіх закладах, де перебувають діти. Проте існують заклади, що потребують особливої уваги в даному питанні.

Серед решти потрібно виділити такі: притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка). Сюди потрапляють діти, які можуть не мати направлення Управління праці та соціального захисту до певної державної установи. Це можуть бути діти, які: заблукали; були покинуті батьками або піклувальниками; жебракують, і місце перебування їхніх батьків не встановлене; залишилися без піклування батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників); залишили сім'ю чи навчальний заклад; вилучені кримінальною міліцією у справах дітей органів внутрішніх справ із сімей, перебування в яких загрожувало їхньому життю і здоров'ю; втратили зв'язок із батьками під час стихійного лиха, аварії, катастрофи, інших надзвичайних подій; не мають постійного місця проживання і засобів до існування, підкинуті та безпритульні діти; самі звернулися по допомогу до адміністрації притулку; відбували покарання у вигляді позбавлення волі на певний термін [4, ст. 189].

Однією з найбільш вразливих категорій дітей є діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, опіка над якими лягає передусім на державу, котра, власне, потім і здійснює контроль за дотриманням відповідного рівня цієї опіки. До таких закладів належать дитячі будинки та загальноосвітні школи-інтернати всіх типів і форм власності. Іншою особливою категорією підопічних Міністерства освіти і науки, молоді та спорту є діти, які скоїли правопорушення (злочини), але ще не досягли віку, коли настає кримінальна відповідальність за них. Такі діти утримуються у закладах соціальної реабілітації: загальноосвітніх школах соціальної реабілітації та професійних училищах соціальної реабілітації [4, ст. 130].

Одним із головних завдань інтернатних закладів, є, зокрема, і забезпечення соціального захисту, медико-психолого-педагогічної реабілітації та соціальної адаптації вихованців [4, ст. 131].

Тому саме в зазначених закладах роль психолога та соціального педагога (працівника) при здійсненні профілактики злочинів є особливо важливою і актуальною.

На законодавчому рівні наразі зроблені певні кроки в напрямку окреслення основних аспектів такої ролі. Розглянемо їх.

В пункті 4.8 Закону України «Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року» від 05.03.2009 № 1065-VI (далі – Програма) визначено, що одним із завдань Програми є “активізація профілактичної роботи з метою запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, для чого (необхідно – Г.М.) запровадити у практику новітні методи та форми роботи з дітьми, схильними до правопорушень” [5].

Крім того, відповідно до Указу Президента України «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» від 24.05.2011 № 597/2011 (далі – Концепція) розвиток кримінальної юстиції щодо неповнолітніх має передбачати здійснення низки заходів. Зокрема, удосконалення превентивної та профілактичної роботи шляхом: запровадження інноваційних, сформованих на основі відновного та проактивного підходів методів та форм роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень; гарантування соціального патронажу неповнолітніх, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах та закладах соціальної реабілітації або звільнені з них. Також Концепцією передбачено: створення центрів екстреної допомоги, які працюватимуть у цілодобовому режимі, із залученням адвокатів та соціальних працівників; сприяння формуванню у неповнолітнього правопорушника почуття відповідальності за свої вчинки, заохочення до взяття ним на себе відповідальності за заподіяну шкоду, а також до позитивних змін у його поведінці. Крім того передбачено створення ефективної

системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації шляхом: розроблення корекційних, освітньо-інформаційних та психолого-педагогічних програм; розроблення і впровадження в систему реабілітації заходів виховного, профілактичного, культурного та духовного характеру; сприяння створенню служби пробації для неповнолітніх, однією з функцій якої має бути збір, узагальнення та надання суду інформації соціально-психологічного характеру про особу неповнолітнього правопорушника, а також забезпечення здійснення належного патронажу щодо неповнолітніх, які перебувають у спеціальних виховних установах або звільнені з них, сприяння їх соціальній адаптації та реінтеграції; надання соціально-психологічної підтримки неповнолітнім правопорушникам та їх сім'ям [6].

Вищенаведені витяги з нормативно-правових актів стосуються безпосередньо роботи психолога та соціального педагога (працівника), збільшення їх ролі у запобіганні скоєнню злочинів.

Однак, ефективного механізму реалізації зазначених актів немає: лише один підзаконний акт конкретизує заходи щодо реалізації Концепції – це розпорядження Кабінету Міністрів України «План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» від 12.10.2011 №1039-р (далі – План). Проте зазначених у Плані заходів недостатньо, багато з них, виконання яких було передбачено у 2012 році (наприклад, створення служби пробації), не реалізовано. Так, до 2014 року, відповідно до Плану, необхідно розробити методики та програми профілактики скоєння повторних злочинів серед неповнолітніх, що перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції ДПіС, та розпочати виконання цих програм [7].

Виходячи з усього вищесказаного, потрібно зазначити наступне. Роль психолога та соціального педагога (працівника) є особливо важливою для ефективної превенції злочинів серед дітей як складовою соціальної роботи.

Хоча законодавчо і зроблена спроба окреслити пріоритетні напрямки профілактичної роботи, зокрема, соціальними педагогами (працівниками) і психологами, однак, не існує чіткого плану дій по реалізації відповідних нормативно-правових актів. Фактично, на таких осіб покладається соціальна (а не юридична) відповідальність за їх виконання. Тому, користуючись Концепцією та Програмою, першочергово ті фахівці, які працюють у закладах з найбільш вразливим контингентом дітей (притулках для дітей, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей та соціально-реабілітаційних центрах (дитячих містечках), дитячих будинках та загальноосвітніх школах-інтернатах всіх типів і форм власності, а також загальноосвітніх школах соціальної реабілітації та професійних училищах со-

ціальної реабілітації) мають взяти на себе особисту відповідальність за реалізацію положень даних нормативно-правових актів. Крім того, як фахівцями, що працюють у цих закладах, так і адміністрацією має бути створена система мотивації до успішної роботи.

Першочерговим завданням психолога та соціального педагога (працівника) має стати розроблення та впровадження інноваційних, сформованих на основі відновного та проактивного підходів методів та форм роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень; сприяння формуванню у неповнолітнього правопорушника почуття відповідальності за свої вчинки, заохочення до взяття ним на себе відповідальності за заподіяну шкоду та до позитивних змін у його поведінці шляхом розроблення відповідних методичних програм. А також створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації шляхом розроблення індивідуальних корекційних, освітньо-інформаційних та психолого-педагогічних програм; розроблення і впровадження в систему реабілітації заходів виховного, профілактичного, культурного та духовного характеру. Для реалізації останнього психолог або соціальний педагог (працівник) можуть залучати фахівців різноманітних громадських організацій, студентів вищих навчальних закладів та волонтерів.

Потребують подальшого розроблення, дослідження та апробації методи співпраці фахівців соціальної роботи з іншими фахівцями, що мають безпосереднє відношення до превенції злочинів серед дітей: працівниками служб у справах дітей, правоохоронних органів, а також юристами та правоосвітниками.

На законодавчому рівні мають бути розроблені і затверджені плани заходів щодо реалізації положень Ер-Рядських принципів, Токійських правил, Закону України "Про Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року" та Указу Президента України "Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні". Крім того, такими планами має бути передбачений жорсткий контроль за виконанням цих заходів та відповідальність (дисциплінарна, адміністративна чи кримінальна) за їх невиконання.

Стан підліткової злочинності викликає занепокоєність та зумовлює необхідність пошуку нових засобів для її попередження, вжиття додаткових заходів з боку державних органів і громадськості, які б сприяли поступовому зменшенню злочинних проявів у середовищі неповнолітніх та підвищенню правової культури та свідомості громадян. Зокрема, потребує введення у шкільну програму обов'язкових правоосвітніх предметів у початковій та середній школі з метою підготовки дітей до ґрунтовного вивчення правознавства

у 9-11 класах. Такі програми мають бути розроблені фахівцями з права спільно з психологами та соціальними педагогами.

Література

1. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 №20/95-ВР // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
2. Забезпечення правового та психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації : Методичний посібник / Укл. Луценко Ю.А., Шиян О.П. – К.: ПП «Фоліант», 2009. – 136 с.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika
4. Місця несвободи в Україні / Кол. авт. – Х.: «ХІСД», 2012. – 204 с.
5. Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» від 05.03.2009 № 1065-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
6. Указ Президента України “Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні” від 24.05.2011 № 597/2011 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України “План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні” від 12.10.2011 №1039-р // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

This article deals with the problems of the legal provision of social work in prevention of crimes committed by children. Attention is paid to the need for concrete legislative measures concerning the activities of relevant experts in the field of such prevention, supervision on their implementation and accountability for failure.

Key words: *prevention of crime, preventive measures, social and legal protection, education programs, juvenile delinquency, legal culture.*